

УДК 81:140.8

ВИБАЧЕННЯ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

С.В. Дорда, кандидат філологічних наук,
Українська академія банківської справи

Мовна і концептуальна картини світу є варіативними, динамічними утвореннями. Вибачення посідає специфічне місце у їх структурі. Воно задане морально-етичними й культурними нормами суспільства і виконує коригуючу відносно до суб'єкта мови функцію.

Зважаючи на те, що засобом зберігання, використання знань є не лише мова, науковці розрізняють концептуальну та мовну картини світу. Дискусійним щодо цього є питання співвідношення (автономного, неавтономного) та межі цих картин. Думка про їхнє відносно автономне існування у різних типах пам'яті протиставлене концепції їхньої нерозривної взаємодії, дифузності.

З погляду багатьох лінгвістів, концептуальна картина за обсягом більша ніж мовна, що пояснюється, по-перше, більшим обсягом невербалізованого змісту саме елементів, по-друге, тим, що глибинний смисл тексту більший, ніж семантика його поверхневих структур, по-третє, мовні засоби мають певну обмеженість, що не дає їм змоги бути ідеальним способом висловлення думки. Прихильники концепції мовної додатковості обґрунтовують тезу більшого обсягу мовних картин порівняно із загальною як результатом духовної активності людини – носія будь-якої мови. Мовна і концептуальна картини світу, безперечно, мають різні елементи змісту: перша – семантичні категорії та поля, друга – групи та поняття як константи свідомості; але семантичні категорії та поля є фрагментом, зокрема, і концептуальної картини. Ж. Піаже зазначає: "Чим складнішими стають структури мислення, тим необхіднішою щодо їхнього кінцевого оброблення є мова".

Визначення засобів репрезентації знань відбувається за принципами паралельного використання мовних та невербальних знань, їхньої взаємодії, оскільки невербальні форми інформації завжди можуть бути організованими через вербальні.

Когнітологи пропонують у вигляді структур репрезентації знань різні конструкти, дають їм різне тлумачення. Розглянемо одну з типологій моделей, яка широко застосовується у сучасних когнітивних дослідженнях.

Головною моделлю репрезентації знань у когнітології вважається фрейм, уведення якого у науковий ужиток з метою дослідження штучного інтелекту та когнітивної психології належить Марвіну Мінському. Фрейм визначався як структура інформаційних даних, в якій відображено набуті досвідним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що описує її. Фрейм репрезентує також інформацію про те, як його використати, до чого це може призвести і що потрібно зробити, якщо ці очікування не підтвердяться.

Враховуючи існуючі визначення фрейму можна вивести, що фрейм – це структура даних, призначених для представлення стереотипної ситуації. Фрейм – це не одна конкретна ситуація, а найбільш характерні, основні моменти ряду близьких ситуацій, що належать одному класу.

Існує численність класифікацій комунікативних ситуацій, в основу яких покладено різні критерії. Ці класифікації не враховують індивідуально-психологічного параметра ситуації спілкування.

Вважаємо за можливе розподіл ситуацій комунікації за типами міжособистісних взаємодій: ситуація конфлікту, співпраці, автономії й підпорядкування.

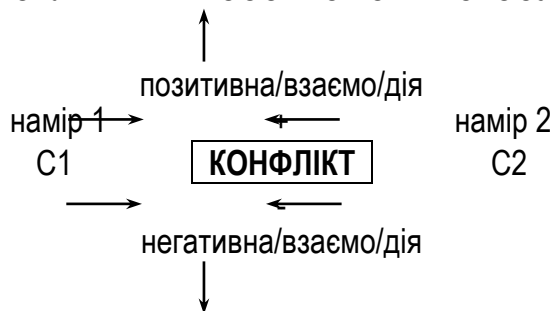
Безумовно, ці типи комунікативних ситуацій не можуть охопити всі реально існуючі стосунки у сфері міжособистісного спілкування, але такий розподіл, враховуючи принципи мовленнєвої взаємодії, відбиває особистісний і соціальний аспекти в структурі комунікації. Обмежимося аналізом комунікативної ситуації конфлікту, а саме його позитивного розв'язання, тому що саме в ній функціонують висловлювання вибачення.

Вибачення належать до регулятивів. Їх намір – відновити порушену кооперативність спілкування. Слід зауважити, що на перший план тут виступає раціональна сторона, яка спирається на соціальні конвенції. Принцип ввічливості, або такту, та принцип кооперації є стратегією спілкування, що спрямована на запобігання можливих та існуючих конфліктних ситуацій.

Конфлікт може мати не тільки деструктивну, але й конструктивну функцію на кожному етапі свого розвитку.

Схематично конфліктну ситуацію можна представити у вигляді наступної схеми, де С1, С2 – соціальні типи з їх індивідуальними характеристиками.

ВІДНОВЛЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

ЗРУЙНУВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

Конфлікт має подвійну функціональну природу. Заключною стадією еволюції конфлікту є його розв'язання. Воно може бути негативним – повне зруйнування міжособистісних стосунків і позитивне – їх відновлення.

Нас цікавить ситуація потенційного позитивного розвитку конфлікту. Розв'язання конфлікту передбачає зміну структури всієї комунікативної ситуації або навіть одного з її компонентів (у нашому випадку – одного з учасників комунікації).

Суб'єктивні переживання пов'язуються з відображенням об'єктивної реальності. У конкретному акті спілкування комуніканти взаємодіють як соціальні типи. Орієнтація на співбесідника в ситуації спілкування здійснюється не тільки за допомогою певного набору засобів (мовних, невербальних), але й за ознаками ролей. У процесі спілкування слід розрізняти статусні, позиційні та ситуативні ролі.

У діяльнісно-ролевій структурі ситуації роль є “динамічною функціональною одиницею діяльності в конкретній ситуації, а статус – як сукупність постійних, об'єктивних характеристик, тобто соціальний стан

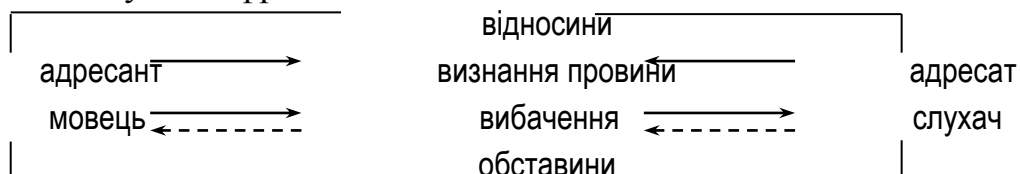
людини. Усій незчисленності статусних ролей притаманні специфічні функції, які людина, що має цей статус, здатна й повинна виконувати. Інакше можна сказати, що статусна роль – це нормативне поєднання позиції й функції, та чи інша роль у свідомості людей, що пов'язана із зразком поведінки, зі сподіваннями на те, що людина в цій ролі повинна робити й на що вона має право. Соціальний статус обумовлює вибір мовних одиниць.

Позиційні ролі впливають на симетричність / асиметричність / міжособистісних відносин, відповідно, на вибір мовних засобів під час спілкування.

Ситуативні ролі найбільш мобільні й легко накладаються на статусні та позиційні. Важливо підкреслити, що відповідність поведінки суспільним сподіванням є критерієм оцінки виконання людиною своєї соціальної ролі. До постійних ознак мовця додаються змінні. Від постійних ознак змінні відрізняються швидкістю та двобічністю зміни. Програвання змінної ролі залежить від постійних ознак, все це поєднується в людині, впливає на її мову та поведінку.

Найменш вивченим і найбільш мобільним є суб'єктивно-особистісний параметр комунікативної ситуації – вплив характеру, темпераменту та емоційного настрою людини на розвиток комунікації. Ще Матезіус відзначав, що з “усіх елементів, котрі пощастить установити в змісті мовного найменування, складніше за все піддати аналізу емоційний акцент. Це обумовлено тим, що в емоційному акценті більше, ніж у речовинному змісті символічної значущості, поряд з поглядом мовця проявляється установка на слухача чи читача... Багато вирішує ситуація”.

Типову ситуацію, в якій функціонують висловлювання вибачення, можна представити наступним фреймом-схемою:

Адресант й адресат представлені своїми психологічними й соціальними параметрами. Психологічними параметрами вважаються: емоційний стан комунікантів, зацікавленість мовця в мовленнєвому спілкуванні – мовець відчуває психологічний дискомфорт і бажання висловитися. Реалізація вибачення проходить, як правило, у присутності іншої особи. Позицію другої особи слід трактувати як позицію слухача. Його роль у ситуації полягає в психологічному коригуванні емоційного стану мовця, котре слухач може реалізувати у вигляді висловлювання пробачення, співчуття або підтримки.

До соціальних параметрів комунікантів належить рівний чи різний соціальний статус, їх соціально-культурний рівень та ін.

Постійними для адресанта й адресата є психологічні параметри (для адресанта – негативний емоційний стан-почуття провини за свій вчинок, для адресата – здатність до емпатії й альтруїстичної поведінки). Змінними в моделі виступають соціальні параметри комунікантів, котрі забезпечують виконання ними певних соціальних ролей: статусних і ситуативних. Постійним у цій моделі є бажання мовця відновити порушені стосунки й тим самим поліпшити свій емоційний стан (визнання провини, котре реалізується у вибаченні).

Змінними в моделі виступають відносини, які визначаються ступенем знайомства. Обставини комунікації характеризуються змінними параметрами. У залежності від них ситуація може бути офіційною чи неофіційною.

Вищевикладене дає змогу сказати, що фрейми відображають реальний світ у спрощеному, але в той же час упорядкованому та структурованому вигляді, будучи ніби “зліпками” з фізичної та соціокультурної дійсності. Вибачення функціонують у ситуації позитивного розв’язання конфлікту. Соціальні параметри комунікантів, відносини між ними й обставини комунікації обумовлюють форму вибачення і вибір мовних і невербальних засобів, а ситуація, в котрій вони функціонують, належить до стереотипних ситуацій міжособистісного спілкування: висловлювання вибачення задане морально-етичними й культурними нормами певного суспільства й виконує коригуючу відносно мовця функцію.

Список літератури

1. Chomsky N. Language and Problems of Knowledge. – Cambridge, 1988.
2. Fodor J.A. The Language of Thought. – Cambridge, 1980.
3. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. – Vol.3: Speech Acts. – N.Y. etc. – 1975.
4. Leech G.H. Principles of Pragmatics. – London, 1983.
5. Shevchenko A. Pragmatic Analysis of Conflict Talk // Submitted in partial fulfillment of the requirements from the degree of Master of Philosophy of Linguistics. – Cambridge, 1992.

Summary

Language and conceptual models of the world are variable and dynamic phenomena. Frames are patterns of common sense knowledge about some central concepts. Apology is formed by moral, ethical and cultural norms of certain society and functions rectifyingly with regard to a speaker.